

УДК 94(477):371:930.25

Н. Е. Кунанець
канд. іст. наук
Науково-технічна бібліотека
Національного університету
«Львівська політехніка»

БІБЛІОТЕКА ПОЧАЇВСЬКОЇ УСПЕНСЬКОЇ ЛАВРИ ТА ЇЇ РОЛЬ У СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ

Розглянуто історію бібліотеки Почаївської Лаври в контексті соціально-комунікаційних відносин як важливої складової соціального інституту, що впродовж тривалого часу сприяв поширенню знань у книжковій формі, формуванню соціальної пам'яті. Консолідація та системний аналіз публікацій, в яких розглядається історія монастиря та його бібліотеки, дозволяють прослідкувати зростання їхньої ваги в суспільстві.

Ключові слова: соціальні комунікації, візитація, монастир, бібліотека, школа, Почаївська Успенська Лавра.

Розвій бібліотекознавства в лоні нового наукового напрямку «соціальні комунікації» актуалізував потребу поглянути на розвиток бібліотечної справи дещо з інших позицій, в контексті поширення соціально-комунікаційних відносин у суспільстві, прослідкувати вплив бібліотек на розвиток суспільства. Саме в цьому полягає новий методологічний підхід до дослідження важливих соціальних інститутів – бібліотек. Формування соціально-комунікаційних відносин відбувалося поступально і завжди відповідало рівневі розвитку суспільства.

Показовою з цього приводу є думка Л. Амлінського: «Центром соціального життя в доіндустріальних суспільствах була базарна площа; в індустріальному суспільстві інформаційний ареал суттєво розширився: з'явилися друковані джерела інформації – газети, журнали (переклад автора)»¹. Зрозуміло, що засоби усної комунікації не забезпечували передачі інформації в повному обсязі в часі та просторі. З появою писемності інформація набула цих властивостей. Тому можна доповнити висловлювання Л. Амлінського,

згадавши проміжну стадію – рукописні пам'ятки писемності, які також інтенсивно сприяли поширенню інформації.

У Галицько-Волинському князівстві з XIII ст. неабиякий вплив на розвиток соціально-комунікаційних відносин мала монголо-татарська навала, створилися надзвичайно несприятливі умови для культурних процесів, відбувалися часті зміни соціальної структури суспільства та політичної ситуації. Центрами освіти були, в першу чергу, монастирі, зокрема ті, що розпочали просвітницьку діяльність в домонгольській час.

Монастирі були вагомими чинниками соціально-комунікаційних процесів від перших днів свого створення: залучаючи до своїх мурів високоосвічених людей, організовуючи скрипторії для переписування книг, а це, в свою чергу, сприяло просвітництву переписувачів й редакторів книг, пізніше створювалися друкарні, засновувалися різноманітного рівня школи, у яких навчали Святого Письма, поважного ставлення до книжок як джерел духовності, вивчали твори отців церкви і, звісно, бібліотеки, де читали вголос повчальні твори Єфрема Сирина, Василя Великого, патерики та інші книжки морально-теологічного змісту, відбувалося керівництво читанням ченців. Бібліотеки монастирів у цей період – активні соціально-комунікаційні структури, які концентрують пам'ятки писемної і забезпечують кумуляційні процеси шляхом формування документальної пам'яті суспільства, комунікаційні – передачі інформації і знань.

Бібліотеки монастирів були базовими соціально-комунікаційними центрами, що забезпечували збереження (перефразовуючи П. Отле, який сказав, що «книги створюють в сукупності матеріалізовану Пам'ять людства»²) соціальної пам'яті нашого суспільства не лише в період свого побутування, а й для прийдешніх поколінь. Книги з монастирської бібліотеки ставали зразками для переписування книг, а згодом для копіювання друкарським способом. Те, що створювалося в друкарнях, обов'язково осідало в фондах бібліотеки. Це був цікавий взаємовплив різних складових вагомої соціальної інституції, якою був монастир. Не становила винятку і бібліотека Почаївської Лаври, яка була безпосередньо причетною до збереження і розповсюдження цієї інформації в різні історичні періоди та, як і інші суб'єкти соціальної комунікації, мала складні відносини з державою, суспільними інституціями та іншими складовими цих процесів.

До вивчення Почаївської Лаври зверталось багато дослідників,

які в своїх публікаціях намагалися всебічно показати місце і роль нашої святині в житті і долі українського народу. Серед них можна назвати праці А. Гудими³, І. Дубилка⁴, П.А. Ричкова і В.Д. Луца⁵. Багато наукових праць про Лавру належить Андрію Хойнацькому, серед яких вирізняється видання “Почаївська Успінська Лавра. Історичний опис”⁶.

Мета даної статті – розглянути роль монастирської книгозбірні в соціально-комунікаційних процесах з середини XIII ст. до початку XX ст.

Почаївська Лавра впродовж тривалого часу перебувала у вирі історичних подій, хоча щодо дати заснування цього соціального інституту думки науковців розділилися. Більшість з них схильна вважати, що перша згадка про Почаївський монастир припадає на 1450 р. Разом з тим Н. Опалко переконує, що в архіві Почаївської Лаври знаходиться рукописна праця “Книга исков и документов” за 1661 р., в якій стверджується, що поселення київських ченців відбулося ще в 1240 р⁷. С.А. Жук, дослідник монастирського архіву в Почаєві, зазначає, що “в рукописній книзі 1661 року, яка зберігається в Лаврському архіві, в т. II, на 144 і наступних сторінках згадується, що ще до того часу існувала інша книга під назвою “Пам’ятники Почаївського монастиря”. Ця книга початки ченців на Почаївській горі зараховує до 1240 року”. Але робить застереження, що “на превеликий жаль, у Лаврській бібліотеці немає цієї високоякісної пам’ятки”⁸. Згідно з переказами, першими поселенцями Почаївського монастиря були учні святого Мефодія, які проповідували Христову віру⁹. Отже, є підстави вважати датою заснування 1240 р.

І. Огієнко, ґрунтуючись на давніх переказах, зазначає, що київські печерські монахи, тікаючи від нападу татар, в густих Крем’янецьких лісах знайшли собі відповідний притулок на мальовничій горі і заснували тут маленького монастиря¹⁰. Монастир поступово почав набирати суспільної ваги, відігравав поважнішу роль в інформаційних обмінних процесах, формував розгалужені соціальні комунікації. Йшлося не лише про проповідництво, тобто усну комунікацію, але й відстоювання християнства, православ’я та моральну підтримку населення в часи лихоліть, взаємодію з іншими суб’єктами суспільства. Саме тут слушно нагадати, що навіть термін «соціальні комунікації» виник в лоні церкви. Відбулось це, безперечно, значно пізніше, в 1963 р., в Декреті другої сесії Другого

Ватиканського Собору, затвердженому папою Павлом VI. В цьому документі вперше було вжито термін «соціальні комунікації». Зокрема, в першому пункті цього документа зазначається: «Серед дивовижних технологічних відкриттів, які талановиті люди, особливо в нинішню епоху, зробили з Божою допомогою, Церква вітає і сприяє з особливим інтересом тим, які мають безпосереднє відношення до людського розуму і які розкрили нові можливості для спілкування, надзвичайно швидкого ознайомлення з новинами, поглядами і навчаннями всякого роду. Найбільш важливими з цих винаходів є ті медіа, такі як, преса, кіно, радіо, телебачення тощо, які можуть, за своєю природою, охопити і вплинути не тільки на окремих індивідів, але й на цілі маси і все людське суспільство, і, таким чином, по праву можна назвати медіа соціальними комунікаціями»¹¹.

У третій статті першого розділу зазначалося: «Католицька церква, оскільки вона була заснована Христом, Господом нашим, щоб нести спасіння всім людям і, таким чином, зобов'язана проповідувати Євангеліє, вважає одним зі своїх обов'язків оголосити благу звістку про спасіння також за допомогою медіа соціальної комунікації і повідомити людям про їх правильне використання»¹². Таким чином, можна з упевненістю сказати, що церква завжди була активним чинником розвитку соціальних комунікацій, хоча до 1963 р. ці процеси окреслювала з використанням інших термінів.

Досліджуючи історію Лаври, митрополит Іларіон¹³ наголошує, що «Почаївський монастир – це віковична слава Волині, це її найясніша зоря, яка довгі віки світила їй і в часи радості, і в часи гіркого й тяжкого життя. Це правдиве живе серце волинське: цвів Почаївський монастир – цвіла Волинь, занепадав монастир – занепадала і Волинська Земля. Ішли вони завжди разом, історією віковично пов'язані і на радість, і на неволю!»¹⁴

Почаївський монастир виконував вагомі соціальні завдання, не маючи особливих статків, завдяки ентузіазму його очільників та монахів. Його фінансове становище покращилося з 14 листопада 1597 р., коли вдова луцького судді Анна Гойська видала грамоту, згідно з якою у володіння монастиря надходили «добрі маєтки». Текст грамоти увійшов у видання «Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе»¹⁵. Е. Крижановський так трактує короткий уривок з цієї грамоти: «Ми з ласки нашої то ему одпустили, і ти би що до твого

не висилал і ярмарочних доходів брати і людей судити не велів, і ні вошто не вступовал і дал в том покой конечно”¹⁶.

Відомості про осіб, що всіляко сприяли розвитку монастиря, – Анну Гойську, Домашевських, Потоцьких – подаються у “Поменнику” Почаївського монастиря, переписаному у 1755 р. з давнішого примірника. Передмова містить ремарку, що “преписался Сей Помѣнникъ въ Монастирѣ Почаевскомъ Трудодѣлством Іеромонаха Адріана Громачевскаго и Іеромонаха Паисіа Гржибовскаго Року Бжїя 1755”¹⁷. Про цих осіб В. Бочковська подає такі відомості: “З візитаційного акта за 1739 р. ми дізнаємось, що “Паїсій Гржибовський, польською і по-руськи вміє, до друкарні і новиків (відданий) року 1738”¹⁸, а за свідченнями Я. Ісаєвича, монах Адріян-Антон Громачевський був префектом (керівником) Почаївської друкарні в 1739–1741 рр.”¹⁹

У “Поменнику” окреслено родовід духовних осіб, під керівництвом яких відбувалося найактивніше становлення монастиря, – Йова Заліза, його учня Досифея, автора твору “Житіє першого архімандрита монастиря Йова Заліза”²⁰.

Суспільне визнання монастиря як важливого осередку духовного та культурного життя краю підтверджене 14 жовтня 1833 р. У затвердженому імператором Миколою І синодальному поданні про присвоєння Почаївському монастиреві звання Свято-Успенської Лаври, зокрема, зазначалося: “... займати їй в порядку православних обителів після трьох існуючих Лавр четверте місце”²¹.

Неабияку роль в становленні монастиря як соціального інституту відіграла його видавнича діяльність. На думку І. Огієнка²², першим, хто розпочав друкарство в Почаєві, був славнозвісний проповідник свого часу Кирило Транквіліон Ставровецький, але це ще була тільки приватна справа “проповідника слова Божія”. 1730 року архімандрит Феодосій Любенецький-Рудницький почав закладати нову друкарню. Після багатьох несприятливих подій друкарня закривається, і її відновлення засвідчила поява надрукованої у 1735 р. “вже у власній Почаївській друкарні” “поважної” книжечки – “Службника”²³. А. Петрушевич зазначав, що в Почаївській друкарні побачили світ книги польською, латинською мовами, а також кирилицею, що сприяло зростанню її авторитету серед українського населення²⁴. Саме за цим критерієм, на думку Т.Г. Горбаченко²⁵, Почаївська друкарня не мала собі конкурентів у Південно-Західному краї. На її думку, із загальної кількості кирилических книг (424), виданих у другій половині XVIII ст. усіма уніатськими

друкарнями, на Почаїв припадало 215. Загалом під час найбільшого розквіту друкарні у 1735–1800 рр. побачили світ 383 книги²⁶. У Почаєві був опублікований, зокрема, доволі популярний тоді “Ірмолой” – збірник релігійних пісень²⁷. Г. Ковальчук вважає, що «наприкінці XVIII ст. Почаївська друкарня була єдиною, що випускала книжки українською мовою, близькою до розмовної («Книжниця для господарства», «Науки парохіяльня» та багато інших)», випереджаючи появу видання «Енеїди» І.П. Котляревського, яке традиційно вважається першим опублікованим твором народною українською мовою²⁸. Цей факт є ще одним підтвердженням активного позитивного впливу на формування соціально-комунікаційних відносин, поширення знань.

Безумовно, в Почаївському монастирі існувала й бібліотека, хоча дати її заснування досі не встановлено. Про неї знаходимо лише поодинокі публікації. Пожежа 1626 р. завдала великої шкоди будівлям Лаври, проте не вдалося відшукати відомостей про те, чи зачепила вона бібліотеку. Можна лише припустити, що книгозбірні також було завдано лиха.

Як зазначають у вступі до унікального каталогу “Пам’ятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків, виданих на Україні” його укладачі²⁹, в державному архіві Тернопільської області зберігається рукописний “Каталог книг и икон, находящихся в б-ке Лавры (почаївської) 1831 г.”³⁰. У ньому зафіксовано сім бібліографічно невідомих українських видань – шість з них Почаївської і одне Київської друкарень, випущених впродовж 1754–1788 рр., які так і не були включені до “Каталогу”. У деяких джерелах згадується, що архімандрит Мефодій при монастирі відкрив школу і зібрав багато рукописних книг.

Значний пласт інформації про Почаївський монастир та його бібліотеку містять акти візитацій, які склалися регулярно. Церковна візита – це ревізія церков та монастирів єпархії єпископом чи його представником з метою з’ясування стану збереження церковної власності, і, без сумніву, бібліотечного фонду також. У результаті візитації підписувався об’ємний документ – акт візитації, який ретельно готувався в ревізованій церковній установі заздалегідь до призначеного огляду. У ньому фіксувалися доповідні відомості про духовенство (священиків, монахів, новіціїв) і служителів церкви: про соціальне походження, вік, освіту, титули, нагороди, заслуги, функції кожного клірика. Тут же подавалися дані про

вчителів і учнів шкіл, які функціонували при монастирі. Документ містив також відомості про бібліотечний фонд. Таким чином, було опосередковано зафіксовано соціальне становище та інші відомості про користувачів монастирської бібліотеки, склад її фонду. Збережені акти візитацій засвідчують взаємовплив монастиря і бібліотеки, їхню єдність в соціально-комунікаційних процесах, а також дозволяють прослідкувати соціальне становища духовенства в суспільстві та деякі параметри його взаємодії з цим суспільством.

В. Бочковська³¹ при дослідженні актів візитації Почаївського монастиря виявила декілька списків, які засвідчують кількісний та якісний склад фондів його бібліотеки. Найдавнішим дослідниця вважає “Список церковних речей монастиря Почаївського, відданих Неофітові Архієпископові 1617 р. 20 січня” (“Regestr Rzeczy Monastyrza Poczaiewskiego oddanych Neofitowi Archiepiscopowi Sofyskiemu. 1617 20 Januar”)³², який містить викладений польською мовою короткий (17 назв) перелік книг Почаївського монастиря. Незважаючи на те, що це теологічна література, можна припустити її використання не лише для проведення богослужінь, а й як зібрання для повсякденного читання, поширення вчення.

Детальний опис Почаївського монастиря, як вважає дослідниця, вперше зафіксований в документах уніатської візитації, здійсненої єпископом Йосифом Виговським 1714 р. під час поставлення на архімандритство Пахомія Заблоцького. В переліку майна поряд з коштовностями згадується наявність трьох Євангелій в дорогих оправах³³. Дослідниця також вивчала складений кирилицею список книг “Монастиря Почаївського руських в бібліотеці ” (33 пронумерованих позиції, і ще 63 не нумерованих)³⁴ та “Regestr Xiag Polskich y Lacinskich” (складає 64 не нумеровані)³⁵. Ці реєстри, по-перше, засвідчують наявність бібліотеки, а по-друге, подають відомості про її фонд. Заснування бібліотеки в цьому монастирі не знайшло свого відображення в інших документах, оскільки монахи напевно вважали необхідність функціонування книгозбірні аксіоматичною істиною, незаперечною складовою вагомою церковної інституції.

В. Бочковська³⁶ слушно зазначає, що візитаційні описи Почаївського монастиря дають можливість реконструювати склад бібліотеки в різні роки, починаючи з 1714 р. (часу першої уніатської візитації) по 1831 р. (рік переходу монастиря під юрисдикцію російської церкви). Але, як на мене, навіть з 1614 р., починаючи

від першого досліджуваного нею списку, можна прослідкувати динаміку фонду. До того ж зроблений дослідницею аналіз лише цих документів засвідчує постійне поповнення фондів бібліотеки “як друкованими, так і рукописними книгами”³⁷ різними мовами, що підтверджує соціально-комунікаційну взаємодію монастиря та книгозбірні.

Так, згадуваний вже реєстр книг “руських” не просто перераховує відомості про книги, а презентує географію друкарень, з яких походять: з Острозької – 3 примірники знаменитої “Острозької Біблії” (1581 р.), “Книга Святого Василя”; з львівських – “Анфологіонов” – 2, “Октоїхов” – 2, “Часословів” – 3; з київських – “Патерик”, “Часослов” (великий), твори Інокентія Гізеля (“Мир с богом...”) та Антонія Радивиловського (“Огородок Марії Богородиці” (1676 р.) та “Вінець Христов” (1688 р.). – 3 примірники, 2 з них без оправи; з московських – “Міней” – 9 друкованих, 8 писаних³⁸. Можемо зробити припущення, що монахи не відгороджувалися від суспільства стінами монастиря, а провадили достатньо відкрите світське спілкування, беручи активну участь в сучасних ним соціально-комунікаційних процесах, співпрацюючи з різними друкарнями щодо придбання видань, а це сприяло поширенню інформації і знань.

У акті візитації 1736 р. окремо виділено дев’ять оправлених в срібло “Євангелій”³⁹ і детально описано прикраси та стан оправи, місце видання, подекуди зазначається джерело надходження та прізвище дарителя. Кількість “Євангелій” від 1714 р. збільшилась на шість примірників. Географія друкарень, з яких походить цей різновид теологічних книг, також настановує на думку щодо широких взаємозв’язків монастиря із зовнішнім оточенням, підтверджує його активну участь в світському суспільному житті. Зокрема книги, що вийшли в московській друкарні, вирізнялися багато прикрашеною оправою, «вага срібних “блях” на них дорівнювала 43 гривни, “на позолоті червоних злотих 44”, “прибитих срібних позолочених штук 15”, в середнику – накладка із сюжетом “Взяття на небо Діви Марії”, біля тієї накладки чотири серафими, нагорі три штуки, посередині “Бог отець у хмарах”; з боків – чотири Євангелісти, між якими рамочки”⁴⁰. Таким чином, не лише зміст видання приваблював ченців, але й мистецький естетичний чинник впливав на вибір книг для бібліотеки.

В описі фігурує різмаїття “Службеників”. Дослідниця детально проаналізувала відомості про них і відзначає, що серед них три

книги походять з почаївської друкарні – в червоній оправі, дві – в чорній (тобто видання, які друкувалися в монастирі, потрапляли до фонду книгозбірні), один – з віленської⁴¹, місце створення інших не зазначалося. У бібліотеці було декілька різновидів видань цієї назви: два примірники (друкований і рукописний) містили три літургії, п'ять примірників – лише по одній.

Серед друкованих видань зазначається наявність чотирьох “Апостолів”, один з яких пошкоджений, по два примірники “Октоїха” та “Біблії”, по три “Тріоди” (1 квітна, 2 пісних), “Акафісти” і “Требники” (два великі, один малий, форматом у четвірку), 20 примірників “Міней” (12 нових, 8 старих); один “Тестамент”, форматом у четвірку, п'ять примірників “Часословів” – два київського та три львівського походження (знову підтвердження широти комунікування). Серед видань великого формату перераховані по два “Трифології” і “Псалтирі”; три “Ірмологіони”.

В. Бочковська відзначає, що в усіх, без винятку, візитаційних протоколах на першому місці подається опис книг слов'янською або руською мовою, на другому – польською, латинською, чеською, італійською та іншими мовами, інколи зазначається місцезнаходження бібліотеки і навіть шафи, в якій зберігалися книги.

Широту зацікавлень читачів бібліотеки можна прослідкувати, проаналізувавши тематичний склад фонду. Окрім теологічної літератури, згідно з актом 1714 р., в монастирській бібліотеці були твори Лазаря Барановича – “Меч духовний”, “Труби словес” (2 прим.), Іоанікія Галятовського “Ключ розуменія” (3 прим.), “Месія”⁴², чеське друковане кирилицею видання “Апостола” в четвірку, а також рукописна книга “Пчела” (В. Бочковська припускає, що Йова Заліза)⁴³.

Крім того, у “Regestri Xiąg Polskich y Lacinskich” дослідниця віднайшла відомі твори давньогрецьких і римських авторів – Аристотеля, Плутарха, працю польською та “руською” мовою, писану рукою Св. Йова Заліза (“po Pol Ł y porusku pisana Ręka S. P. Jowa Zeliza”), “Kamen Ousa Piotra Mohily de rectoriby...”, “Snopek po polsku”⁴⁴. В. Бочковська⁴⁵ відзначає наявність праць інших відомих давньогрецьких, римських та польських авторів – Лівія, Філіпа Меланхтона, Цицерона, Сенеки, Петра Скарги, Берковського, Марціана Білобриського, Олександра Лоренкевича, Старовольського, Рихловського, Братковського, а також Мелетія Смотрицького “Lithos albo Kamien prawdy Cerkwie ruskiej”. Значилися в описі: “Biblia

Wielka polska z Niemiecka drukowana”, “Polityka Arestotelesowa”, “Xięga o Rzybach Cudownych”, “Panegyryk Kijowe polskiemі Wirszami”.

Очевидно, до 1736 р. бібліотекарі обслуговували читачів без використання довідкового апарату. Лише 1736 р. сформували каталог на фонд бібліотеки. Описи книг у ньому розташували у відповідності до послідовності їхнього розташування в шафах. Каталог засвідчував наявність у бібліотеці Життя Св. Отців (чотири книги), “Патерика Печерського”, “Огородку...” Антонія Радивиловського, “Алфавіту” (у віршах), “Лекарства на оспалий умисл”, “Постриг іночеський”. Дослідниця припускає, що у фонді бібліотеки повинні були зберігатися “Учительні мольби”, але відомості про це видання в каталозі відсутні.

Зв’язки монастиря з Венецією та Чехією підтверджує наявність видань із цих місцевостей, зокрема: “Kazania Lacinskie Staroswieckie Druku czeskiego”, “Knapiuszow dwa: Jeden Lacinskim, Drugi Czeskim Charakterom druke”, “Biblia Sacra Latina Venetijs Drukowana”, “Concordantya takowaz Antverpia drukowe”.

Взаємодія із школою, що функціонувала при монастирі, вплинула на поповнення фондів навчальними посібниками, серед яких рукописні “Фізика”, “Логіка”, “Теологія”, “Філософія”, “Риторика”, “Поетика”, друковані “Діалектика”⁴⁶, “Mowy Cucerona Przeciwko Katyline i za Markiem Marcellem”⁴⁷. На звороті останньої сторінки візитаційного акту 1736 р. дописані чотири книги: “Dictionarium Ambrosij Calepini”, “Synod Zamoys”, “Obrona Religij Grec...”, “Alvar”, “Synonima”⁴⁸.

У частково збереженому описі за 1737 р. дослідниця натрапила на інформацію про “прибуття до монастиря Місалу друкованого унівського в оксамиті зеленому в срібло оправлено, має штук 10 клавзурек, коронки з обох сторін”⁴⁹.

В. Бочковська підкреслює різноманітність репертуару рукописних книг, серед яких “Алфавіт”, “Хроніка княжат Римських і Руських”, “Граматики словенські”, “Книга, писана з фігурами на кшталт Біблії”, “Буквар Словенсько-російських письмен з фігурами”. У фонді бібліотеки було вісім примірників рукописних “Міней”⁵⁰.

Т. Марусик відзначила, що у 1721 р. в бібліотеці зберігалось 167 книг, з яких лише сім були українською мовою, а в XIX ст. бібліотечний фонд складав шість тис. примірників⁵¹. Певної реорганізації зазнали монастир і бібліотека з 1831 р., у зв’язку з примусовою зміною конфесії на православіє. Оскільки з тих пір друкарня розпочала передрук дозволених Синодом православної церкви

видань, фонд бібліотеки поповнювався аналогічними друками. Після 1939 р. на Схід було вивезено значну частину бібліотеки, архів, церковні речі, і на сьогодні доля їхня не відома...

Монастир та його бібліотека відігравали помітну роль в історії української культури та розвитку соціальних комунікацій. Як зазначає Т.Г. Горбаченко⁵², монастир здійснював величезну діяльність в галузі переписування книг і книговидання. Ця діяльність не могла проводитись без монастирської бібліотеки. Як стверджує Л.М. Яковець, перший настоятель монастиря Іов Залізо (1550–1651)⁵³, який перебував на цій посаді майже півстоліття, високо підніс моральний і релігійний авторитет монастиря, зокрема і в галузі писемної культури, займаючись виданням та поширенням православних книг.

Таким чином, монастир займав важливе місце в системі соціальних комунікацій починаючи з XIII ст. і мав позиції соціального інституту. У ньому сформувалося декілька підсистем, взаємодія яких підвищувала його статус та функціональну досконалість.

Неабияку роль в розвитку та зростанні суспільної ваги монастиря відіграла його важлива структурна одиниця – бібліотека, що формувала документальну пам'ять людства і передавала інформацію та знання з покоління в покоління, в просторі та часі.

¹ Амлинский Л.З. Читатель в научной библиотеке информационного общества // Науч. и техн. б-ки. – 2011. – № 7. – С. 6.

² Отле П. Библиотека, библиография, документация: Избранные труды пионера информатики. – М., 2004. – 350 с.

³ Гудима А. Почаївський монастир в історичній долі українства. – Тернопіль, 1995. – 286 с.

⁴ Дубилко І. Почаївський монастир в історії нашого народу. – Вінніпег, 1986. – 114 с.

⁵ Ричков П.А., Луц В.Д. Почаївська Свято-Успенська Лавра – К., 2000.

⁶ Хойнацький А. Почаївська Успенська Лавра : Іст. опис. – Почаїв, 1897. – 524 с.

⁷ Опалко Н. Почаївський монастир: історія і легенди // Почаївський монастир в контексті історії та духовності українського народу. – Тернопіль, 1995. – С. 58–61.

⁸ Жук С. Короткий історичний нарис Почаївської Успенської Лаври. – Крем'янець, 1978. – С. 3.

⁹ Яковець Л.М. Бібліотеки монастирів та соборів як духовна цінність українського народу // Мультиверсум. Філософський альманах : Зб. наук. пр. – 2007. – Вип. 64. – С. 216.

¹⁰ *Огієнко І.* Історія Українського друкарства [Електронний ресурс] – К., 1994. – Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/ohdruk/ohd.htm>

¹¹ Decree on the Media of social communications inter mirifica solemnly promulgated by his holiness pope paul vi on december 4, 1963. Introduction. [Стаття] 1.– Режим доступу: http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decree_19631204_inter-mirifica_en.html

¹² Decree on the Media of social communications inter mirifica solemnly promulgated by his holiness pope paul vi on december 4, 1963. CHAPTER I. [Стаття] 3.- Режим доступу: http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decree_19631204_inter-mirifica_en.html

¹³ *Митрополит Іларіон [Огієнко І.І.].* Фортеця православ'я на Волині – Свята Почаївська Лавра. – Вінніпег, 1961. – 398 с.

¹⁴ Там само. – С. 3.

¹⁵ Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – К., 1859. – Т. 4. – С. 39–55; Галичанин. – 1863. – Кн. 1, вип. 3/4. – С. 161–163.

¹⁶ *Крыжановский Е.* Заметка на заметку о Почаевской Лавре // Киев. старина. – 1882. – Т. 4. – С. 29.

¹⁷ Там же.

¹⁸ Держ. арх. Терноп. обл., ф. 258, оп. 3, спр. 1194. – (Далі – ДАТО).

¹⁹ *Бочковська В.* Почаївський духовний осередок в історії та культурі Українського народу: характеристика нових джерел дослідження // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Українознавство. – 2009. – № 13. – С. 25.

²⁰ Центр. держ. іст. арх. України у м. Львові, ф. 201.

²¹ *Амвросій [Лотоцький].* Сказание историческое о Почаевской Успенской Лавре бывшего наместника Лавры архимандрита Амвросия. – Почаев, 1886. – С. 178–179.

²² *Огієнко І.* Історія Українського друкарства [Електронний ресурс]. – К., 1994. – Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/ohdruk/ohd.htm>

²³ Там само.

²⁴ *Петрушевич А.* Историческое извѣстiе о древней Почаевской обители чину св. Василя Великого и типографiи ея, съ росписью въ той печатаннѣмъ книгамъ // Галичанинѣ. – Л., 1853. – № 1. – С. 3–4.

²⁵ *Горбаченко Т.Г.* Вплив християнства на становлення писемної культури Русі-України: філософсько-релігійнознавчий аспект: Автореф. дис. ... д-ра філос. наук. – К., 2002. – С. 12.

²⁶ *Pidażyczak-Majerowicz M.* Bazylianie w Koronie i na Litwie. Szkoły i książki w działalności zakonu. – Warszawa; Wrocław, 1986. – S. 72–77.

²⁷ *Крижанівський О.П., Плохій В.П.* Історія церкви та релігійної думки в Україні : У 3 кн. – К., 1994. – Кн. 3: Кінець XVI – середина XIX ст. – С. 269.

²⁸ *Ковальчук Г.* Почаївська друкарня. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/divisions/vsd/pochajiv/index.html#10>

²⁹ *Запаско Я. Ісаевич Я.* Пам'ятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків, виданих на Україні. – Л., 1981. – Кн. 1. – С. 3.

³⁰ ДАТО ф. 258, оп. 3, спр. 12, арк. 88.

³¹ *Бочковська В.* Почаївський духовний осередок в історії та культурі Українського народу: характеристика нових джерел дослідження // **Вісн.** Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Українознавство. – 2009. – № 13. – С. 22.

³² Ін-т рукопису Нац. б-ки України ім. В.І. Вернадського, ф. 231, № 31.

³³ ДАТО, ф. 258, оп. 3, спр. 1178, арк. 1–6 зв.

³⁴ *Бочковська В.* Почаївський духовний осередок в історії та культурі Українського народу: характеристика нових джерел дослідження // **Вісн.** Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Українознавство. – 2009. – № 13. – С. 22.

³⁵ ДАТО, ф. 258, оп. 3, спр. 1178, арк. 1–6 зв.

³⁶ *Бочковська В.* Почаївський духовний осередок в історії та культурі Українського народу: характеристика нових джерел дослідження // **Вісн.** Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Українознавство. – 2009. – № 13. – С. 22.

³⁷ Там само.

³⁸ Там само.

³⁹ Ін-т рукопису Нац. б-ки України ім. В.І. Вернадського, ф. 231 (Почаївська Успенська Лавра), № 152, арк. 57–69 зв.

⁴⁰ *Бочковська В.* Почаївський духовний осередок в історії та культурі Українського народу: характеристика нових джерел дослідження // **Вісн.** Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Українознавство. – 2009. – № 13. – С. 22.

⁴¹ Там само.

⁴² Там само.

⁴³ *Бочковська В.* Почаївський духовний осередок в історії та культурі Українського народу: характеристика нових джерел дослідження // **Вісн.** Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Українознавство. – 2009. – № 13. – С. 22.

⁴⁴ Там само

⁴⁵ Там само

⁴⁶ ДАЛО, ф. 258, оп. 3, спр. 1286, арк. 82.

⁴⁷ *Mowy Sycerona Przeciwno Katyline i za Markiem Marcellem (Przekładania X. Ignacego Nagurczewskiego Profesora Retoryki in Collegio Nobilium Vars. S.I. w Warszawie R. 1763 drukowane. teraz z przyłożeniem do nich textu Lacinskiego przedrukowane. w Drukarni J.K.M. Poczajowskiey 1771 Roku).*

⁴⁸ *Бочковська В.* Почаївський духовний осередок в історії та культурі Українського народу: характеристика нових джерел дослідження // **Вісн.** Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Українознавство. – 2009. – № 13. – С. 22.

⁴⁹ Ін-т рукопису Нац. б-ки України ім. В.І. Вернадського, ф. 231 (Почаївська Успенська Лавра), од. зб. 152, арк. 70, 89–90.

⁵⁰ *Бочковська В.* Почаївський духовний осередок в історії та культурі Українського народу: характеристика нових джерел дослідження // **Вісн.** Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Українознавство. – 2009. – № 13. – С. 23.

⁵¹ *Марусик Т.В.* Роль Почаївського монастиря у становленні національної свідомості // Роль бібліотек монастирів, соборів та ін. установ в розвитку культури України. – К., 1993. – С. 59–62.

⁵² *Горбаченко Т.Г.* Вплив християнства на становлення писемної культури Русі-України: філософсько-релігієзнавчий аспект : Автореф. дис. ... д-ра філос. наук. – К., 2002. – С. 12.

⁵³ *Яковець Л.М.* Бібліотеки монастирів та соборів як духовна цінність українського народу // Мультиверсум. Філософський альманах : Зб. наук. пр. – 2007. – Вип. 64. – С. 216.

Summary

The history of the Pochayiv Monastery Library in the context of social relations and communication as an important component of social institution, which for a long time contributed to the spread of knowledge in the book form, the formation of social memory was considered. Consolidation and systematic analysis of publications that discuss the history of the monastery and its library can trace the growth of their weight in the society.

Key words: social communication, visitation, monastery, library, school, Pochayiv Assumption Monastery.